

Ήταν ρεαλιστική η πλατωνική ‘ουτοπία’;

Αντώνης Μακρυδημήτρης, Καθηγητής Διοικητικής Επιστήμης, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, ΕΚΠΑ

Στη μνήμη του Ακαδημαϊκού
Επ. Π. Σπηλιωτόπουλου¹

I

1. Είναι δυνατόν μια ουτοπία να είναι ρεαλιστική; Η ουτοπία δεν είναι το ακριβώς αντίθετο του πραγματισμού (ρεαλισμού); Ποια αξία μπορεί να έχει μια ουτοπία, εφόσον και επειδή ακριβώς είναι εξωπραγματική (οὐ τόπος), όπως περίπου η *Insula Utopia* του Thomas More; Είναι δυνατόν ένας φιλόσοφος, όπως ο Πλάτων, που ασχολείται με ‘ουτοπικές’ θεωρίες, να θεωρείται σπουδαίος στοχαστής; Ο σπουδαιότερος, μάλιστα, όλων των φιλοσόφων, που έχουν υπάρξει έως τώρα στη γη. Κατά τον επιφανή μαθηματικό A. N. Whitehead, όλη η φιλοσοφία δεν είναι, εν τέλει, παρά ‘υποσημειώσεις’ στο πλατωνικό έργο. Κάτι ανάλογο εκτιμούσε στην αρχαιότητα ο Αισχύλος, ο δημιουργός της *Ορέστειας* και των *Περσών*, για τον μέγιστο των ποιητών: τα έργα μας, έλεγε, δεν είναι παρά ‘ψίχουλα από την τράπεζα του Ομήρου’.

Υπερβολές και φιλοφρονήσεις, ίσως σκεφτεί κανείς, μεταξύ στοχαστών, που γνωρίζουν πως κανείς εκ των θνητών δεν επινόησε τον κόσμο, αλλά μένουν όλοι έκθαμβοι μπροστά στο θαύμα της δημιουργικότητας και της πρωτοτυπίας του ανθρώπινου πνεύματος. Τα ως άνω ερωτήματα είναι μόνο μερικά, ελάχιστα, από όσα μπορεί να τεθούν απέναντι στο αινιγματικό δίπολο ή δίλημμα ‘ρεαλισμός ή ουτοπία;’ Φυσικά, δεν πρόκειται να εξαντληθεί εδώ, ούτε είναι άλλωστε δυνατόν, το σύνολο αυτού του θεωρητικού ζητήματος, που όχι μόνο είναι εξαιρετικά σύνθετο, αλλ’ ίσως και ανεπίλυτο – κάτι σαν τον Γόρδιο δεσμό. Απλώς, ορισμένα σχόλια και κάποιες προκαταρκτικές σκέψεις θα κατατεθούν προς περαιτέρω ανάλυση και προβληματισμό².

¹ Ο δάσκαλός μου, ως ‘αριστοτελικός’, θα αντιμετώπιζε, αρχικώς, με απορία την ενότητα και ισοδυναμία μεταξύ ρεαλισμού και ουτοπίας, αποδίδοντας συνήθως μεγαλύτερη έμφαση στον πρώτο παρά στη δεύτερη, χωρίς ωστόσο να αποκρούει την εναλλακτική σκέψη και το ‘ενδέχεται άλλως πως έχειν των πραγμάτων’ (όπως δεχόταν, εξάλλου, και ο ίδιος ο Αριστοτέλης, ως πρώτος και μέγιστος μαθητής του Πλάτωνος).

² Εκτενέστερα, βλ. Αντ. Μακρυδημήτρη, *Είναι Ηθική η Πολιτική; Τύποι Ηγεσίας στον Πολιτικό του Πλάτωνος Και άλλα ερωτήματα*, β’ έκδ. επανυξημ., Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2021.

2. Εν πρώτοις μια σύμπτωση, που δεν μπορεί να παραμεληθεί, αν θέλει να είναι κανείς στοιχειωδώς προσεκτικός, πράγμα αναγκαίο σε μια πρωτοβάθμια, έστω, φιλοσοφική αναζήτηση και περιήγηση. Τέτοιο περίπου καιρό, πριν από 2421 χρόνια ακριβώς, κατά τον μήνα Ανθεστηριώνα, που διεξάγονταν στην αρχαιότητα τα Δήλια, επήλθε στην Αθήνα το 399 π. Χ. ο θάνατος του Σωκράτη, μετά την καταδίκη του από το λαϊκό δικαστήριο για ‘ασέβεια’. Εξαναγκάστηκε να πει το κώνειο και να φύγει οριστικά από τον μάταιο τούτο κόσμο ο κορυφαίος των φιλοσόφων και γεννήτωρ, ουσιαστικά, της πολιτικής και ηθικής φιλοσοφίας στην αρχαία Ελλάδα. Εδώ εγείρεται μια παραδοξότητα, που επίσης επιζητά σχολιασμό.

Η δημοκρατία, αμέσως σχεδόν μετά την παλινόρθωσή της (με τη λήξη του Πελοποννησιακού πολέμου) στην Πολιτεία που την είχε αναδείξει, ερχόταν σε αντίθεση και σύγκρουση με τη φιλοσοφία, μάλιστα δε με τον πρώτο και κυριότερο εκπρόσωπό της στην πρωτεύουσα πόλη του ελληνισμού. Μπορεί έως τότε η Αθηναϊκή πολιτεία, ιδίως μετά τους Περσικούς πολέμους, να είχε καταφέρει να διευρύνει αισθητά την συμμετοχή των πολιτών στα κοινά, μπορεί να ανήγειρε το θαύμα του Παρθενώνα, να δημιουργούσε το θέατρο και να το οδηγούσε σε αξεπέραστα ύψη με την ασυναγώνιστη τετρανδρία των κορυφαίων δραματουργών (Αισχύλος, Σοφοκλής, Ευριπίδης, Αριστοφάνης). Μπορεί ακόμα η αρχαία Αθήνα να έφερε στα σπλάχνα της τον πρώτο και μέγιστο ιστορικό (τον Θουκυδίδη), αλλά στη φιλοσοφία δεν είχε ως τότε κάτι το ιδιαίτερα σπουδαίο να επιδείξει· κι όταν το απέκτησε, δεν μπόρεσε να το διατηρήσει.

Οι κορυφές της φιλοσοφικής σκέψης, έως εκείνη τη στιγμή, τη ‘στιγμή του Σωκράτη’, εμφανίζονταν και ανθούσαν εκτός Αθηνών – ανατολικά, στις ακτές της Ιωνίας με τον Θαλή, τον Αναξίμανδρο, τον Αναξίμενη και βέβαια τον πιο ‘σκοτεινό’, αλλά και ολόλαμπρο στους αιώνες της φιλοσοφίας, Ηράκλειτο· όπως και δυτικά, στη νότια Ιταλία, τη ‘Μεγάλη Ελλάδα’, όπου η φιλοσοφική σκέψη είχε κάνει άλματα, ιδίως με τον Πυθαγόρα, τον Ξενοφάνη και τον Παρμενίδη, με τον τελευταίο να συνιστά το διαλεκτικόν έτερον ή δίπολο του Ηρακλείτου (επισημαίνοντας ο ένας τη διαρκή ροή και μεταβολή των πραγμάτων, ενώ ο άλλος τις σταθερές ιδιότητες του ‘Είναι’ πίσω από τα επιφανόμενα).

Κοντολογίς, εκείθεν και εντεύθεν των Αθηνών έθαλλε και άκμαζε η επιστημονική σκέψη και η φιλοσοφία εκείνο τον καιρό, ώσπου εμφανίστηκε ο Σωκράτης, πρόσωπο ιστορικό και όχι *persona imaginata*. Έχοντας γεννηθεί το 470 π. Χ. στον δήμο Αλωπεκής (μέλος της Αντιοχίδος φυλής), ακριβώς δέκα χρόνια μετά τη ναυμαχία της Σαλαμίνας και είκοσι χρόνια μετά τη μάχη του Μαραθώνα, μεγάλωσε και διαπλάστηκε πνευματικά κατά την περίοδο της μεγάλης ακμής της Αθηναϊκής δημοκρατίας. Δεν είναι της παρούσης η εκτενέστερη σκιαγράφηση της πιο αινιγματικής και γοητευτικής μορφής στην ιστορία της φιλοσοφίας: αρκούν δύο μόνο στοιχεία για την προβληματική που μας απασχολεί. Πρώτον, ο Σωκράτης επέφερε μια σοβαρή μετατόπιση και μεταβολή στην έως τότε κρατούσα φιλοσοφική διερεύνηση, που διεξαγόταν κατά βάση εκτός Αθηνών. Με τα λόγια του Κικέρωνος στις *(Τοσκουλιανές Διατριβές)*, ο Σωκράτης «κατέβασε τη φιλοσοφία από τον ουρανό» την κατοίκησε μέσα στις πόλεις, την έμπασε μέσα στα σπίτια και την υποχρέωσε να εξετάζει τη ζωή και τα ήθη [των ανθρώπων], το καλό και το κακό».

Τουτέστιν, ο Σωκράτης επέφερε μιαν ‘αλλαγή παραδείγματος’ ή μιαν ‘κοπερνίκεια επανάσταση’, ίσως λέγαμε με μεταγενέστερη επιστημολογική ορολογία, μετατοπίζοντας τον φιλοσοφικό προβληματισμό από τα φυσικά φαινόμενα, όπως έκαναν οι φιλόσοφοι πριν από αυτόν και εκτός Αθηνών, προς τα ανθρώπινα και κοινωνικά ή τα πολιτικά ήθη και πράξεις, που θα καταλάβουν έκτοτε το επίκεντρο της ηθικο – φιλοσοφικής ανάλυσης και θεωρίας. Άρα, και εδώ αγόμεθα σε ένα προκαταρκτικό συμπέρασμα, ό,τι και αν έλεγε και πρέσβευε ο Σωκράτης (και μετά από αυτόν ο Πλάτων), ακόμα και αν ήταν τελείως ανεδραφικό και ‘ουτοπικό’ (έννοια και όρος που δεν υφίστατο στην ελληνική γλώσσα κατά την αρχαιότητα³), πάντως αφορούσε στα ανθρώπινα πράγματα, τις κοινωνικές και πολιτικές επιλογές, τους θεσμούς και τι πρακτικές, που τα εξετάζει με κριτική και ρηξικέλευθη ματιά προτείνοντας ριζοσπαστικές λύσεις.

Το γεγονός ότι η σκέψη του στρέφεται αποφασιστικά στα ανθρώπινα (πολιτικά και κοινωνικά) φαινόμενα, τα σχετικά αγαθά και τις αξίες επί της ουσίας σημαίνει και συνεπάγεται ότι ο ισχυρισμός, όποιος και αν είναι αυτός, υπόκειται σε αντιρρήσεις και διαφωνίες, σε έλεγχο διαψευσιμότητας και επιλάθευσης, όπως και το αντίθετο. Διότι

³ Παρά την ελληνικότητα του όρου, αυτός αποτελεί στην πραγματικότητα αντιδάνειο από τον νεοπαγή όρο ‘Utopia’, που έπλασε ο Thomas More τον 16^ο αιώνα. Στη νέα ελληνική γλώσσα απαντά από το 1874.

είναι άλλο πράγμα να αποφαινέσαι για την αρχική ύλη του σύμπαντος (ύδωρ, αιθήρ, άπειρον ή πυρ) ή τις μαύρες τρύπες του διαστήματος, που κανείς δεν μπορεί να διαψεύσει ούτε να επιβεβαιώσει, τουλάχιστον επί του παρόντος, και άλλο για την κακοδιοίκηση των κοινών υποθέσεων, για τη δικαιοσύνη και την αδικία, για την κρίση των ηθών ή την αυταρέσκεια των συμπολιτών σου· εκτιμήσεις περί αυτών επιδέχονται κριτικής και αξιολογικής αποτίμησης.

3. Το δεύτερο βασικό στοιχείο σχετικά με το σωκρατικό ‘αίνιγμα’ αναφέρεται όχι στην υποτιθέμενη ‘ουτοπία’, αλλά μάλλον στην ‘ατοπία’ του Σωκράτη, ήγουν το αλλόκοτο, καινοφανές και ανοίκειο, την ξενότητα και προκλητικότητα των ιδεών του. Πράγματι, θα πρέπει να εντυπωσίασαν πολύ, ίσως και να θορύβησαν, τους συγκαίρινους και συντοπίτες του οι πολιτικοκοινωνικές ιδέες του φιλοσόφου. Ιδέες, όπως αυτές περί ισότητας των φύλων, ανδρών και γυναικών, περί κοινοκτημοσύνης των αγαθών και κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας στην άρχουσα τάξη των πολιτικών ηγητόρων, εκείνων που ασχολούνται με τα κοινά και ασκούν δημόσια εξουσία, περί αμφισβήτησης του θεσμού της δουλείας, που ήταν τόσο συνήθης εκείνη την εποχή, όσο απαράδεκτη είναι σήμερα· περί της αρχής, τέλος, αλλ’ όχι έλασσον, ή μάλλον του αξιώματος, σύμφωνα με το οποίο δεν θα έπρεπε να είναι επιτρεπτό σε μια (ιδεατά) ευνομούμενη ή ‘δίκαιη πολιτεία’ να συμμετέχει κανείς στην άσκηση δημόσιας εξουσίας, αν δεν ήταν τουλάχιστον πενήντα ετών, έχοντας ενδιατρίψει προηγουμένως σοβαρά επί εικοσιπενταετία, τουλάχιστον, στην πολιτική και κοινωνική σκέψη και φιλοσοφία...

Μπορεί να υποθέσει κανείς ποιά εντύπωση θα προξενούσαν την εποχή εκείνη (ίσως και σε άλλες) ιδέες ή απόψεις όπως αυτές. Κατά την αυθόρμητη παρατήρηση του Γλαύκωνος, ενός από τους συνομιλητές και φίλους – μαθητές του Σωκράτη, στο πέμπτο βιβλίο της πλατωνικής *Πολιτείας*, ‘αντιλαμβάνεσαι, Σωκράτη, ότι με αυτά που λες και πρεσβεύεις πολλοί άνθρωποι, μόλις τα ακούσουν, θα βγάλουν τα σακάκια τους, θα αρπάξουν όποιο ξύλο (ή ‘βρεγμένη σανίδα’, θα λέγαμε σήμερα) και θα ορμήσουν πάνω σου να σου δώσουν να καταλάβεις...’ (ελεύθερη απόδοση του χωρίου 474 a της πλατωνικής *Πολιτείας*). Η κατάληξη είναι γνωστή· ο κορυφαίος φιλόσοφος των Αθηναίων καταδικάστηκε μετά από ανοικτή δίκη σε θάνατο από τους συμπολίτες του ‘επ’ ασεβεία’ (!) με πλειοψηφία 361 έναντι 140 ψήφων, αναγκάστηκε να πιεί το κώνειο

και να πεθάνει· πράγμα που ο ίδιος δέχθηκε δίχως πικρία, δίχως θρήνους και οδυρμούς, και δίχως καμιά προσπάθεια να διαφύγει την εκτέλεση της ποινής, διαλεγόμενος στοχαστικά έως το τέλος (*via pensata*).

Στάθηκε, όμως, τυχερός, όπως και ο ίδιος σημείωνε διορατικά στην *Απολογία* του, διότι παρά τα συμβεβηκότα ή τις ατυχίες της ζωής του, ο Θεός τον ‘λυπήθηκε’, όπως και τους συμπολίτες του, στέλνοντας στη γη έναν ευγενή νεαρό στοχαστή, που μαθήτευσε κοντά του επί οκταετία και διέσωσε τη σκέψη και το πνεύμα του στους αιώνες. Κατά τη δική του έκφραση στο χωρίο 31 Α της *Απολογίας*, «ει μη τινά άλλον ο Θεός υμίν επιέμψειεν κηδόμενος υμών». Ο λόγος ήταν για τον Πλάτωνα.

Ως γνωστόν, ο Σωκράτης, όπως και άλλοι μεγάλοι ‘δάσκαλοι’ της αρχαιότητας (Πυθαγόρας, Βούδας, Ιησούς, κ. άλ.), δεν κατέγραφε τις σκέψεις του, προτιμώντας τα ‘άγραφα δόγματα’, ενώ ο Πλάτων συνέγραψε αρκετά (περί τα 30) έργα, που διασώθηκαν στον χρόνο. Σε κανένα, όμως, από αυτά δεν αναφέρεται στον εαυτό του, αλλά στον Σωκράτη, που είναι ο βασικός πρωταγωνιστής σε όλα τα έργα του (πλην των δύο τελευταίων, όπου παρίσταται ως/ο Ξένος, προοιωνιζόμενος και τη δική του αποξένωση από τον κάσμο). Οπότε εγείρεται το μείζον ερώτημα, εάν αυτά που ισχυρίζεται και διατυπώνει στους διαλόγους του ο Πλάτων, αποδίδοντάς τα στον Σωκράτη, ήταν όντως λόγια και ιδέες του δασκάλου του ή δικά του επινοήματα (‘Σωκρατικό ζήτημα’). Αλλά και αυτό το ζήτημα είναι ανεπίλυτο, καθότι ούτε ο Πλάτων θα ήταν αυτό που είναι (το σύνολο των ιδεών και των απόψεων που συνθέτουν τη δική του θεωρία) δίχως την μαθητεία του στον Σωκράτη, ούτε ο τελευταίος θα ήταν αυτό που νομίζουμε πως ήταν, δίχως την πλατωνική μαρτυρία, διαμεσολάβηση και ερμηνεία, που είναι πληρέστερη και εντελέστερη των άλλων (Ξενοφών, Αριστοφάνης, Αριστοτέλης, με τον τελευταίο να διαθέτει μόνο έμμεση πληροφόρηση).

Κοντολογίς, πρόκειται για δυο ξεχωριστές μεν προσωπικότητες, τις πιο σπουδαίες, ίσως, στην ιστορία της φιλοσοφίας, οι οποίες ωστόσο συναιρούνται σε μία εν πολλοίς θεωρία. Κατά συνέπεια είναι πολύ δύσκολο ή και ανυπέρβλητο εγχείρημα να μπορέσει να διακρίνει κανείς επακριβώς ποιος ήταν και τι υποστήριζε ο ένας ή ο άλλος. Επομένως, όσο ‘ουτοπικός’ ή ανεδαφικός είναι ο ένας, άλλο τόσο (περισσότερο ή λιγότερο) είναι και ο άλλος. Συνάμα, η πνευματική επικοινωνία και ‘διάχυση’ του ενός προσώπου μέσα στο άλλο, συνιστά ένα εξαιρετικό και αξεπέραστο υπόδειγμα φιλίας στην ιστορία: ο

Σωκράτης δεν γράφει τίποτα (εμπιστευόμενος τον μαθητή του), κι εκείνος γράφει τα πάντα, τα οποία αποδίδει όμως στον πρεσβύτερο φίλο και δάσκαλό του.

II

Παγχάλεπος Καλλίπολις

4. Στην πλατωνική (ή σωκρατική) ιδεατή πολιτεία επικρατούν, όπως αναφέρθηκε, ορισμένες βασικές οργανωτικές αρχές, που συνιστούν αναγκαίες και ικανές, κατ' εκείνον, συνθήκες και προϋποθέσεις για μια δίκαιη και ευνομούμενη πολιτεία. Αυτές περιλαμβάνουν (κατά τη σχετική έκθεση στο κορυφαίο πλατωνικό έργο, την *Πολιτεία*, που συνέθεσε ο δημιουργός του σε ηλικία 50 περίπου ετών):

α) τη διάκριση τριών βασικών 'τάξεων' ή κατηγοριών πολιτών στην πολιτεία και στο συλλογικό επίπεδο (πολιτικοί – φιλόσοφοι, φύλακες, παραγωγοί), κατ' αντιστοιχία προς τη διαφοροποίηση των μερών της ανθρώπινης ψυχής στο ατομικό (έλλογο, θυμοειδές, επιθυμητικό),

β) την ανάθεση της οικονομικής δραστηριότητας, σύμφωνα με το περί οικειοπραγίας αξίωμα, αποκλειστικά στην τρίτη τάξη των παραγωγών ή δημιουργών, όπου και γίνονται αποδεκτοί οι θεσμοί του γάμου, της οικονομικής ελευθερίας και της ιδιοκτησίας⁴,

γ) την ακτημοσύνη και κοινοκτημοσύνη μεταξύ των μελών της πρώτης τάξης, των πολιτικών ή δημοσίων λειτουργών και στοχαστών δια βίου («κοινά τα φίλων ποιείσθαι», 424 a 1), που δεν θα είχαν τίποτα άλλο δικό τους παρά μόνο το σώμα τους – «τα δ' άλλα κοινά», 464 d 9)· ούτε χρειάζονταν άλλα πολλά, πέραν του ελεύθερου χρόνου (*otium*) από άλλες ενασχολήσεις και ενδιαφέροντα (*negotium*), προκειμένου να υπηρετούν την πολιτεία και την επιστήμη ή τη φιλοσοφία και τον στοχασμό,

⁴ Αξίζει ίσως να σημειωθεί, ενδεικτικά και από συγκριτικής σκοπιάς, ότι και ο Hegel στη *Φιλοσοφία του Δικαίου* (3^ο μέρος, παρ. 201 επ.) διακρίνει επίσης τρεις τάξεις ('estates') ή επιμέρους κοινωνικές κατηγορίες και συλλογικά υποκείμενα στην αναδύμενη 'αστική κοινωνία' ('civil society'): την υλική ή παραγωγική ('substantial') τάξη, που είναι επιφορτισμένη με την παραγωγική διαδικασία στον πρωτογενή τομέα της οικονομίας (αλλά και τη διατήρηση και αναπαραγωγή της πυρηνικής οικογένειας)· την εμπορική, βιοτεχνική ή μεταπρατική τάξη ('estate of trade and industry'), που εγκαθίσταται στα αστικά κέντρα και αναπτύσσει περισσότερο το αίσθημα της ελευθερίας, της ιδιοκτησίας και της επιχειρηματικότητας· και τέλος την ηγέτιδα ή 'καθολική' τάξη ('universal estate') των κρατικών αξιωματούχων και δημοσίων λειτουργών, που υπηρετούν το γενικό ή κοινό συμφέρον, αφοσιωμένοι στο κράτος και τους δημοσίου θεσμούς.

δ) τη διαρκή και συστηματική εκπαίδευση των επίδοξων ηγητόρων σε πνευματικά ζητήματα έως την ηλικία των πενήντα ετών και την ένταξή τους στη διοίκηση, την πολιτική και τη διακυβέρνηση μετά από αυστηρή και επίπονη δοκιμασία,

ε) την κατάργηση του γάμου και της οικογενειακής ζωής για εκείνους που ασκούν δημοσία εξουσία, ώστε να μην έχουν άλλα ενδιαφέροντα και περισπασμούς πλην της υπηρεσίας των κοινών υποθέσεων και του δημοσίου συμφέροντος (ζώντας ως ‘μοναχοί’, δίχως άλλους περισπασμούς, για την πολιτική cum φιλοσοφία, με αυτήν και από αυτήν),

στ) την εξίσωση των γυναικών με τους άνδρες και την αναγνώριση και της δικής τους δυνατότητας να αναλαμβάνουν δημόσια αξιώματα και καθήκοντα της πολιτείας («προς διοίκησιν πόλεως», 455 b 2, «είπερ ίσα γε πάντα τοις ανδράσι κοινωνήσουσιν», 540 c 8) υπό τις ίδιες συνθήκες και προϋποθέσεις,

ζ) την άμβλυνση του καθεστώτος της δουλείας, που γινόταν πλέον αντιληπτή (more socratico) ως έλλογη εργασία και υπηρεσία συνδρομής προς ανώτερους λειτουργούς του κράτους για το κοινό καλό («υπό θείου και φρονίμου άρχεσθαι..., ίνα σεις δύναμιν πάντες όμοιοι ώμεν και φίλοι, τω αυτώ κυβερνώμενοι», 590 d 1-5).

Ο Σωκράτης (ή ο Πλάτων) γνώριζε, βέβαια, ότι για αυτές τις ιδέες και τις προτάσεις θα μπορούσε, φυσικά, να εγερθεί αμφισβήτηση και αμφιβολία (ακόμα και από εκείνον τον ίδιο) τόσο αν μπορούσαν να εφαρμοστούν, όσο και αν αποτελούσαν την καλύτερη δυνατή ρύθμιση – «ως άριστ’ αν είη ταύτα και ταύτη απιστήσεται» (*Πολιτεία*, 450 c 6-8, e 2). Δεν απέκλειε, εντούτοις, και τη δυνατότητα κάποιας εμπειρικής δοκιμασίας και εφαρμογής της ιδέας με την κατάλληλη σπουδή και φροντίδα. Μπορεί το σχέδιο αυτό περί της ιδεατής πολιτείας (*Καλλίπολις*) να ήταν δύσκολο (‘παγχάλεπον’), δεν ήταν όμως παντελώς ανέφικτο. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά, «... μη παντάπασιν ημάς ευχάς ειρηκέναι, αλλά χαλεπά μεν, δυνατά δε πη...» (540 d 2-3)⁹³. Ούτως ή άλλως, θα μπορούσε να χρησιμεύσει και ως παράδειγμα σε δικαιοφρονες ανθρώπους στο μέλλον ίσως, ώστε να προσανατολίσουν αναλόγως τη σκέψη και τη δράση τους («παράδειγμα εποιοούμεν λόγω αγαθής πόλεως», 472 d 10). Εξάλλου, η αξία μιας πρότασης ή ιδέας δεν κρίνεται μόνο από τα άμεσα πρακτικά αποτελέσματα της εφαρμογής της, αλλά και από τη συμβολή της στη ρυθμιστική διαμόρφωση και ‘πλοήγηση’ της ανθρώπινης δράσης, τη λειτουργία της ως ‘ιδεατού τύπου’, θα έλεγε αργότερα, στη σύγχρονη εποχή ο Max Weber. Εκείνος που φιλοσοφεί, έστω και στοιχειωδώς, επεσήμαινε ήδη ο Αριστοτέλης,

δεν αποβλέπει μόνο στην πρακτική χρησιμότητα ή την ωφέλεια, αλλά και στην ‘αλήθεια των πραγμάτων, τα οποία διερευνώνται σφαιρικά’ (*Πολιτικά*, 1279 b 12-15). Η θεωρητική εργασία έχει κι αυτή τη χρησιμότητα και την αξία της· τα ευγενέστερα πνεύματα ελαύνονται από αυτήν, ως γνωστόν.

Εξάλλου, στην απεραντοσύνη του χρόνου της ανθρώπινης εμπειρίας η εφαρμογή ακόμα και μιας ‘ουτοπικής’ ιδέας δεν είναι κάτι το αδύνατο να συμβεί, ούτε πρέπει να αποκλειστεί εκ των προτέρων και δια παντός αυτή η πιθανότητα ή το ενδεχόμενο. Έτσι, περίπου ‘αδιανόητα’, κάποτε, πράγματα, όπως, φερ’ ειπείν, η ισότητα των φύλων και η ίση μεταχείριση των φυλών των ανθρώπων, γίνονται πλέον αποδεκτά και σεβαστά σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό στον κόσμο.

5. Ακόμη και στην αρχαιότητα, εξάλλου, κατά την περίοδο της άμεσης δημοκρατίας και της απόλυτης ισότητας των (αρρένων) πολιτών, η ιδέα περί των αυξημένων προσόντων των ηγετών, που κατά τον Αριστοτέλη θα έπρεπε να διακατέχονται από την αρετή της φρονήσεως (*prudentia*), πρωτίστως, δεν ήταν παντελώς ξένη, ούτε εμπνεόταν μόνο από λαμπρά παραδείγματα σπουδαίων νομοθετών και ιδρυτών πόλεων του παρελθόντος. Έτσι, ένας πρακτικός πολιτικός ηγέτης, όπως ο Περικλής, δεν είχε διστάσει να ζητήσει από τον Πρωταγόρα (κορυφαίο σοφιστή, ήτοι επιστήμονα της πολιτικής τέχνης την εποχή εκείνη) να συμβάλει στην ίδρυση της πόλης των Θουρίων, ενώ κάποια μέλη της πλατωνικής Ακαδημίας είχαν κληθεί ως σύμβουλοι - νομοθέτες σε διάφορες πόλεις της εποχής. Ο Αριστοτέλης, επίσης, περαίνοντας το 2ο βιβλίο των *Πολιτικών* του (1273 b επ.) θα αναφερθεί ρητά σε ορισμένους εκ των επιφανών κυβερνητών - νομοθετών, των οποίων η μνήμη ήταν ζωννή και στην εποχή του, όπως οι Σόλων και Λυκούργος, Ζάλευκος και Χαρώνδας, Θαλής και Φιλόλαος, Δράκων και Πιπτακός, Φαλέας και Ανδροδάμας. Ενώ ο Πλούταρχος, λίγους αιώνες αργότερα, παραθέτει κατάλογο μαθητών του Πλάτωνα που είχαν ασχοληθεί πρακτικά με τη θέσπιση νόμων: ο Αριστώνυμος στους Αρκάδες, ο Φορμίων στην Ήλιδα και ο Μενέδημος στην Πύρρα. Επιπροσθέτως, ο Πλούταρχος μαρτυρεί πως στον Εύδοξο και τον Αριστοτέλη είχε ανατεθεί η νομοθέτηση για τη γενέτειρα πόλη τους, την Κνίδα και τα Στάγειρα, αντίστοιχα. Ωστε, όταν ο Περικλής λέγει στον *Επιτάφιο Λόγο* του ότι οι Αθηναίοι (ίσως

και άλλοι Έλληνες την εποχή εκείνη) ‘φιλοσοφούν’ στα σοβαρά και δίχως μαλθακότητα, ίσως δεν θα πρέπει τούτο να εκληφθεί απλώς ως σχήμα λόγου και υπερβολή.

Η σύσταση της πλατωνικής Ακαδημίας, δηλαδή μιας σχολής πολιτικής επιστήμης και φιλοσοφίας, περίπου, (άρα μιας ιδεατής πολιτείας σε μικρογραφία), ίσως απέβλεπε στον σκοπό αυτόν, τη σύνδεση της θεωρίας με την πράξη. Ο κόσμος, γενικώς, δεν είναι εντελώς ‘αφιλόξενος’ για τη δικαιοσύνη και το αγαθόν της, θα αποφανθεί ένας σύγχρονος πολιτικός φιλόσοφος, ο John Rawls (ιδρυτής της περίφημης *Θεωρίας της Δικαιοσύνης*), συμμεριζόμενος την αξία της ‘ρεαλιστικής ουτοπίας’ στην ανθρώπινη σκέψη και πράξη. Αντιθέτως, θα υποστηρίξει αισιοδοξώντας ότι «ο κοινωνικός κόσμος μας θα μπορούσε να είναι διαφορετικός και υπάρχει ελπίδα για όσους ζήσουν σε άλλες εποχές και σε άλλους τόπους» (*Η Δίκαιη Κοινωνία*, 2006, σελ. 87). Οι ευγενείς ψυχές έχουν οράματα, ονειρεύονται πνευματικά, σχεδιάζουν ‘ρεαλιστικές ουτοπίες’, θα πει ο ίδιος στο *Δίκαιο των Λαών* (2002, σελ. 22 επ., 29 επ., και *Η Δίκαιη Κοινωνία*, 2006, σελ. 228 επ.). Αντιθέτως, οι ευτελείς και οι υποταγμένοι είναι αυτοί που δεν επιχειρούν να διευρύνουν τα όρια του εφικτού. Οι δούλοι, σημείωνε σχετικά ο Ρουσσώ στο *Κοινωνικό Συμβόλαιο*, «γελούν χλευαστικά μόλις ακούσουν τη λέξη ελευθερία» (2004, σελ. 153), ίσως και τη λέξη ‘θεωρία’· τόσο έχουν, πλέον, ‘αλλοτριωθεί’ και απομακρυνθεί από το πρόταγμα και τη δυνατότητα μιας άλλης ζωής.

Εντούτοις, οι άνθρωποι ως ελεύθερα, έλλογα και νοήμονα όντα δεν παύουν στην πορεία του χρόνου, ούτε ίσως θα σταματήσουν ποτέ, να πειραματίζονται και να επινοούν θεωρίες, διαδικασίες και πρακτικές πολιτικής διοίκησης και διακυβέρνησής τους με σκοπό τη βελτίωση της κατάστασης των πραγμάτων· και τούτο θα συμβαίνει ‘άπειρες φορές’ – «σχεδόν μεν ουν και τα άλλα δει νομίζειν ευρήσθαι πολλάκις εν τω πολλώ χρόνω, μάλλον δ’ απειράκις», θα σημειώσει ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* (1329 b 25-27). Αν μάλιστα ψέγονται από άλλους ότι όσα δέχονται και υποστηρίζουν είναι ανεδαφικά, ‘ουτοπικά’ και αφηρημένα, αυτό δεν έχει και πολύ μεγάλη σημασία, ίσως έλεγε ο Πλάτων. Αν οι αρχές και οι αξίες δεν απαντούν στον απτό και αισθητό κόσμο της ιστορίας και της εμπειρίας, τούτο δεν αποκλείει την ύπαρξή τους στον νοητό κόσμο (στον ‘ουρανό των ιδεών’)· μπορεί να έχουν αξία στο πνεύμα των ανθρώπων, που τις αντιλαμβάνονται ‘ως εάν’ ήταν αληθινές και δρουν σύμφωνα με το πνεύμα και τους νόμους αυτής της ιδεατής πολιτείας μέσα τους – «εαυτόν κατοικίζειν» (*Πολιτεία*, 592 b).

Διαφορετικά, η κανονιστική ή ηθική σκέψη δεν είχε ποτέ αναφανεί στον κόσμο, και μαζί της ούτε ο Σωκράτης, ο Πλάτων ή ο Καντ της ‘λογικής του καθήκοντος’ και της ‘κατηγορικής προσταγής’.

Υπό την έννοια αυτή, ο ‘ιστορισμός’ ή μάλλον ο ‘ιστορικός υπερκορεσμός’, ο ‘ιστορικός πυρετός’ ή ‘άκρατος ρεαλισμός’ ίσως αντιστρατεύεται και υπονομεύει την ανθρώπινη δημιουργικότητα και φαντασία για νέες μορφές και τρόπους ζωής, θα συμπλήρωνε στη νεώτερη εποχή ο Νίτσε, στο πλαίσιο της αντίληψης ότι ‘η ιστορία βλάπτει τη ζωή’. Γιατί υπάρχει ένα σημείο, ένα μέτρο, όριο ή βαθμός ενασχόλησης με την ιστορία και τον ‘ρελαισμό’, πέρα από το οποίο η ζωή ‘μαραίνεται και εκφυλίζεται’, θα σημειώσει χαρακτηριστικά. Το παρελθόν, το παρόν και οι συμβιβασμοί μαζί του γίνεται τότε ‘νεκροθάφτης’ του μέλλοντος, κατά μία ζωνρή μεταφορική εικόνα από τα *Φιλοσοφικά Αποσπάσματα* (1993, σελ. 13 επ., 19, 21 επ., 49 επ., 106 επ.).

III

Με λογισμό και μ’ όνειρο...

(Δ. Σολωμός, *Ελεύθεροι Πολιορκημένοι, Γ’, 1, 3*)

6. Η λογική υπαγορεύει ότι ως ώριμοι άνθρωποι πρέπει να είμαστε πραγματιστές (‘ρεαλιστές’), να αντιμετωπίζουμε τα πράγματα όπως είναι (και όχι όπως ίσως θα θέλαμε να είναι, όπως τόνιζε ο Machiavelli, πατέρας του σύγχρονου ‘πολιτικού ρεαλισμού’). Τούτο, όμως, δεν σημαίνει ότι δεν μπορούμε να είμαστε και οραματιστές, δηλαδή καλλιεργητές ιδεών και αντιλήψεων του αγαθού, ώστε να βελτιωθούν τα πράγματα στην πολιτική και κοινωνική ζωή και να μπορέσει, επιτέλους, να ευδαιμονήσει ο άνθρωπος. Πολλώ δε μάλλον που τέτοιες βελτιώσεις έχουν όντως επέλθει, ώστε να γίνεται λόγος και για πραγμάτωση της ουτοπίας, τουλάχιστον ως ένα βαθμό.

Έτσι, αν λάβουμε υπόψη ορισμένα επιτεύγματα της σύγχρονης εποχής όχι γενικά στο χώρο της επιστήμης (που είναι πάμπολλα), αλλά ακόμα και στο πεδίο της πολιτικής και της διακυβέρνησης, ίσως διαπιστώσουμε ότι η πλατωνική ‘ουτοπία’ κάθε άλλο παρά ανεδαιφική απεδείχθη στην πορεία του χρόνου. Κατ’ αρχάς ως προς το σημείο ή το στοιχείο της ισότητας των φύλων, αυτή έστω με καθυστέρηση αιώνων έχει πλέον επιτευχθεί σε μεγάλο βαθμό, και οι γυναίκες αντιμετωπίζονται στη δημόσια τουλάχιστον σφαίρα ισότιμα με τους άνδρες. Στην εκπαίδευση και τη δικαιοσύνη, στην τέχνη και τη

δημόσια υπαλληλία, αλλά και στην πολιτική ζωή σημειώνονται οι υψηλότεροι δείκτες συγκριτικά. Ως προς το καθεστώς της δουλειάς, επίσης, έχει και αυτό τυπικά τουλάχιστον εγκαταλειφθεί στις πιο αναπτυγμένες χώρες του πλανήτη και οι εργαζόμενοι σε δημόσιες ή μη υπηρεσίες δεν λογίζονται ως ‘δούλοι’, αλλά ως υπάλληλοι και μισθωτοί με εγγυήσεις (άλλοτε περισσότερες και άλλοτε, φευ, λιγότερες) ασφάλειας της απασχόλησης και των απολαβών. Στη Δημόσια Διοίκηση μάλιστα θεωρείται ότι υπηρετούν το δημόσιο συμφέρον και μόνο, όχι ιδιοτελή συμφέροντα και ανάγκες κάποιων ‘αφεντικών’ (κατά τη διάταξη του άρθρου 102 παρ. 1 του Συντάγματος, «οι δημόσιοι υπάλληλοι είναι εκτελεστές της θέλησης του Κράτους και υπηρετούν το Λαό»).

Ως προς τη διάκριση μεταξύ της οικονομικής ή επιχειρηματικής και της πολιτικής σφαίρας, χωρίς αυτή να είναι απόλυτη ή πλήρης, είναι κατά κανόνα αρκετά σημαντική, πλην εξαιρέσεων (όπως αυτή του τέως Προέδρου των ΗΠΑ και άλλων αλλού). Οι ‘πολιτικοί’ και οι δημόσιοι λειτουργοί, γενικώς, ακόμα και στις φιλελεύθερες δημοκρατίες σταδιοδρομούν κατά κανόνα στην πολιτική ή τη δημόσια σφαίρα, η οποία καθίσταται το κύριο ‘επάγγελμα’ ή λειτούργημά τους (*‘Politik als Beruf’*, κατά την βεμπεριανή ορολογία) και απορροφά το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου και των ενδιαφερόντων τους. Χωρίς να είναι φτωχοί ή ακτήμονες, συνήθως δεν διακρίνονται για τα πλούτη και την ευμάρειά τους, αλλά μάλλον για την προσφορά και την αφοσίωσή τους στο δημόσιο συμφέρον. Και πάλι οι εξαιρέσεις είναι υπαρκτές και εντυπωσιακές, δεν ανατρέπουν όμως τον κανόνα, τουλάχιστον ως προς τη γενική κατεύθυνση και τον προσανατολισμό (φυσικά για εκείνους που εμπνέονται από τον σοσιαλισμό και τα σχετικά ιδεώδη, η διάκριση είναι ακόμα πιο έντονη).

7. Ως προς το ζήτημα, τέλος, αλλ’ όχι έλασσον, της τεχνογνωσίας και της επιστημονικής και θεωρητικής συγκρότησης και πνευματικής υποδομής των πολιτικών (και κυβερνητικών) στελεχών, η απόσταση που έχει διανυθεί προς την κατεύθυνση της πλατωνικής ‘ουτοπίας’ είναι αρκετά σημαντική. Χωρίς να είναι ‘όλοι οι πολιτικοί φιλόσοφοι’, κατά τον πλατωνικό (ή σωκρατικό) ιδεότυπο, σπανίως απαντούν πλέον πολιτικοί ή δημόσιοι λειτουργοί σε ηγετικές μάλιστα θέσεις που να είναι παντελώς απαίδευτοι ή ακαλλιέργητοι. Αντιθέτως, πολλοί εξ αυτών διαθέτουν υψηλά προσόντα και έχουν διακριθεί στην επιστήμη πριν από την είσοδό τους στην πολιτική ζωή (ως δικαστές,

καθηγητές ή διανοητές). Έτσι, για να περιοριστούμε εις τα καθ' ημάς, δύο Πρόεδροι της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας υπήρξαν επιφανείς επιστήμονες, ο ένας στον τομέα της φιλοσοφίας (Κων. Τσάτσος) και ο άλλος της νομικής και του δημοσίου δικαίου (Προκ. Παυλόπουλος). Από τους υπολοίπους πέντε, δύο ήταν δικηγόροι (Κων. Καραμανλής και Κων. Στεφανόπουλος), δύο ανώτατοι δικαστικοί λειτουργοί (Χρ. Σαρτζετάκης και Κατερίνα Σακελλαροπούλου), ενώ ένας υπήρξε διδάκτωρ του Διεθνούς Δικαίου (Κάρολος Παπούλιας).

Ως προς τους Πρωθυπουργούς της Χώρας, που κέρδισαν τη λαϊκή ψήφο και επιδοκμασία, κατά την τελευταία περίοδο, εντελώς ενδεικτικά σημειώνεται ότι ένας εκ των κορυφαίων πρωθυπουργών όχι μόνο της μεταπολίτευσης, αλλά γενικά της νεότερης πολιτικής και κυβερνητικής ιστορίας του τόπου, υπήρξε σπουδαίος επιστήμων διεθνούς κύρους και ακτινοβολίας με εξαιρετική πανεπιστημιακή σταδιοδρομία στα Οικονομικά πριν από την πολιτική του δράση (Ανδρέας Παπανδρέου). Επίσης, ένας ακόμα εκ των επιφανών πρωθυπουργών της Χώρας διατέλεσε πανεπιστημιακός καθηγητής νομικής (Αστικό Δίκαιο) πριν ασχοληθεί με πολιτική (Κώστας Σημίτης). Από τους υπολοίπους, τρεις ήταν δικηγόροι (Κων. Καραμανλής, Γεώργιος Ράλλης και Κων. Μητσοτάκης), ένας διδάκτωρ Διεθνών Σχέσεων (Κώστας Καραμανλής), και οι υπόλοιποι τέσσερις κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών (Master): δύο στη Διοίκηση Επιχειρήσεων (Αντ. Σαμαράς και Κυρ. Μητσοτάκης), ένας στην Κοινωνιολογία (Γιώργος Παπανδρέου) και ένας στην Πολεοδομία – Χωροταξία (Αλέξης Τσίπρας). Αν συνυπολογιστούν και εκείνοι που άσκησαν πρωθυπουργικά καθήκοντα σε μεταβατικές στιγμές ή έκτακτες περιστάσεις, κατά την μεταπολίτευση, τότε στον παραπάνω κατάλογο θα πρέπει να προστεθούν δύο Ακαδημαϊκοί (Ξεν. Ζολώτας και Λουκάς Παπαδήμος), τρεις ανώτατοι δικαστικοί λειτουργοί (Ιωάνν. Γρίβας, Παναγ. Πικραμμένος και Βασ. Θάνου) και ένας ανώτατος αξιωματικός του Πολεμικού Ναυτικού (Τζ. Τζανετάκης). Φυσικά τα παραδείγματα θα μπορούσαν να πολλαπλασιαστούν, εάν επεκταθεί το πεδίο αναφοράς.

Μπορεί οι παραπάνω να μην ήταν (όλοι) φιλόσοφοι, κατά την πιο απαιτητική έννοια του όρου, ήταν όμως καταρτισμένοι επιστήμονες και δημόσιοι λειτουργοί, ίσως όχι σε πολύ μεγάλη απόσταση από την πλατωνική 'ουτοπία'. Ωστε αυτή αποδεικνύεται εν προκειμένω όχι μόνο ως 'ρεαλιστική', αλλά και άκρως διορατική, 'προφητική', συνελόντι ειπείν. Φυσικά η σύγκλιση μεταξύ επιστήμης και πρακτικής είναι ακόμα

μεγαλύτερη στα πεδία της Διοίκησης και της Δικαιοσύνης, για δημοσίους υπαλλήλους διαφόρων ειδικοτήτων και δικαστικούς λειτουργούς, όπου η αντίστοιχη πανεπιστημιακή προπαιδεία είναι πλέον απαραίτητη και ουσιαστική.

Αυτό δεν σημαίνει ότι οι ‘οι φιλόσοφοι και οι επιστήμονες κυβερνούν’, κατά την πλατωνική ιδέα, αλλά ότι αυτοί που κυβερνούν και διοικούν με τη λαϊκή μάλιστα επιδοκιμασία και αποδοχή δεν είναι (δεν γίνεται πλέον ανεκτό να είναι) άμουσοι και άγευστοι παιδείας, ενίοτε και φιλοσοφικού προβληματισμού. Ωστε έχει πραγματωθεί η πλατωνική ‘ουτοπία’; Όχι, αλλά μη ρεαλιστική δεν είναι, όπως δείχνουν έστω οι τάσεις.

8. Εν κατακλείδι, η ‘πολιτική’ με την ευρεία έννοια του όρου μπορεί να γίνει αντιληπτή υπό έχει τρεις ‘γωνίες’ ή εναλλακτικές επιλογές:

α) Να περιοριστεί στο εκάστοτε εφικτό, εστιάζοντας στη ‘διαχείρισή’ του, ως συνθήκη για την αποτελεσματικότητα και τον ρεαλισμό της. Τούτο είναι αναγκαίο, αλλ’ αν περιοριστεί και εγκλωβιστεί σε αυτό, κινδυνεύει να εκφυλιστεί σε απλή ‘διαχειρισιολογία’ (managerialism), δίχως πνευματικότητα και αναστολές ή φραγμούς προς τον κυνισμό, την πεζότητα και τους συμβιβασμούς.

β) μια δεύτερη εναλλακτική είναι να αντιμετωπίζει το ανέφικτο σα να ήταν ήδη εφικτό ή να φαντάζεται ότι με δυο τρεις απλές κινήσεις μπορεί να μετατραπεί σε πραγματικότητα. Ο κίνδυνος που ελλοχεύει τότε είναι όχι μόνο η ανεδαφικότητα και η αιθεροβασία, αλλά και η ταχυδακτυλουργική, ο τσαρλατανισμός και η άκρατη υποκρισία.

γ) Μια τρίτη και πιο απαιτητική εναλλακτική είναι να επιχειρήσει να μετατρέψει μεθοδικά και σταθερά, με γνώση, δημιουργικότητα και αφοσίωση αυτό που μοιάζει ανέφικτο σε εφικτό, κατά το δυνατόν. Ο άνθρωπος ποτέ δεν πέτυχε το δεύτερο, αν προηγουμένως δεν είχε οραματιστεί και επιχειρήσει το πρώτο. Τότε ο πολιτικός (ή ο επιστήμων και ο φιλόσοφος πίσω από αυτόν) μοιάζει να εμπνέεται από τον ‘ουτοπικό ρεαλισμό’ (κατά τον τρόπο του Πλάτωνα ή του Rawls). «Αν δεν στηρίζεις το ένα σου πόδι έξω απ’ τη Γη ποτέ σου/ δεν θα μπορέσεις να σταθείς επάνω της», θα έλεγε στη *Μαρία Νεφέλη* (‘Λόγος περί Κάλλους’) ο Οδυσσεάς Ελύτης στη σύγχρονη εποχή.